

ROBERT EVANS

A történelmi Magyarország többnyelvűsége nemzetközi viszonylatban

E tárgykörön belül egy szűkebb területre koncentrálok, mégpedig a „történelmi Magyarországra” a – kisebb-nagyobb eltolódásokkal – századokon át 1918-ig fennálló határaival, valamint a 19. századi nyelvkérdéssel foglalkozom.

A régi Európában többnyelvűség uralkodott, hiszen alig létezett nagyobb egynyelvű közösség. A kötelező alapfokú oktatás bevezetése előtti időszakban ugyanazon nyelvi egységen belül olyan nyelvjárások léteztek, melyek egymás között alig voltak érthetőek. Nemcsak az oszmán egyveleg példázza ezt, hanem Oroszország (különösen Lengyelország nagy részének bekebelezése után), a többi Habsburg terület, vagy például Spanyolország is. Ezeken kívül megfigyelhető a kisebb politikai képződményekben is - mint Dániában vagy Piemontban -, de az etnikailag viszonylag homogén Franciaországban és Németországban is.

Ebben az összefüggésben a magyarországi körülmények tipikusnak számítanak. Az egész országban, Fiumétől a Máramarosig, beleértve Erdélyt és a horvát megyéket, megtalálható a funkcionális két- vagy többnyelvűség.

Idézek néhány példát az 1780 körüli időkből: az új beszercebányai püspökségben a papok 50 százaléka jártas volt 4 nyelvben; Pozsony városi hivatalnokai szintén. Erdély 64 legmagasabb rangú tisztviselője közül mind beszélt latinul, 96% magyarul, 90% németül, 83% románul, 27% franciául és 8% olaszul is tudott. Egy főúri levelezés (Fekete Jánosé) 35%-ban németül, 23%-ban magyarul, 20%-ban franciául, 13%-ban olaszul, 10%-ban latinul folyt. A kancellária főtitkára,

Pászthory Sándor bírta a latint, magyart, németet, franciát, olaszt és angolt; a híres feltaláló, Kempelen Farkas, aki szintén főtitkári posztot töltött be, állítólag tudott latinul, magyarul, németül, olaszul, franciául, hollandul és angolul. Érdekes megfigyelni, hogy ez utóbbi két művelt személyiség már angolul is megtanult.

Itt említeném meg a történelmi Angliát, azaz Nagy-Britanniát - Anglia, Wales és Skócia 1603, illetve 1707-től, aztán Egyesült Királyság (Írországgal együtt) 1800-tól. Gyakran össze szokták hasonlítani a történelmi Angliát és Magyarországot, de a párhuzamok vagy az alkotmányokra vonatkoznak (Magna Carta - Aranybulla stb.), vagy a birodalmi politikára (ahol Magyarországot állítják Skócia, vagy Írország helyére). Jelen összehasonlítás nyelvi és kulturális szinten szokatlan, de szerintem releváns - hiszen Anglia is többnyelvű ország volt - bár ebben a vonatkozásban a 19. századi Magyarország közelebb áll a 20. századi Nagy-Britanniához. Wales példája is kapcsolódik tanulmányomhoz, ez később kerül említésre.

* * *

Nyelvi szempontból ebben a régi Európában miben különbözött Magyarország a többi országtól?

Az országban etnikailag nem volt abszolút többség. Hivatalos adatok híján a 18. századi helyzetről csak találgatni lehet, de feltehető, hogy - mint az a táblázatból (2. Függelék) is kiderül - az összlakosság kb. 40%-a magyar ajkú volt. Az országban legalább öt, egyéb jelentős nyelv volt honos, mégpedig négy nagyon különböző nyelvcsaládban.

A magyar nyelv élvezte azt az előnyt, elterjedt volt az uralkodó társadalmi osztály, a nemesség körében, és – talán éppen ezért – kevés tájszólásbeli eltérést mutatott. Ezzel együtt mégis kisebbségi helyzetben volt a magyar nyelv, és hiányzott a formális státusza is.

Az ország hivatalos nyelve nem egy élő-, vagyis népnyelv volt, hanem egy holt nyelv: a latin. Ez senkinek sem volt az anyanyelve, így semlegesnek, pártatlannak, formálisnak számított. A latin nyelvi-

leg merőben más volt, mint a többi, itt használt nyelv. A latinnal együtt létezett egy másik félhivatalos nyelv is, a német – az udvar, a kormány, a közigazgatás nyelve –, mivel Magyarország egy birodalomhoz tartozott. Így a német egyszerre szerepelt, mint „házi nyelv” és mint „idegen, közvetítő eszköz”. Ez lett a bajok forrása.

Ez a régi nyelvrendszer addig volt működőképes, míg az országban nem történt két alapvető változás. Egyrészt szilárdulni kezdett a központi hatalom, másrészt a romantika befolyása alatt az emberek értékelni kezdték a nyelvet és a nyelvkultúrát. Ez a folyamat 1800 körül vette kezdetét Magyarországon.

Ennek következtében a 19. század elejétől egyéni módon igyekeztek megteremteni egy államnyelvet. Európában addig kevés helyen fordult elő hasonló törekvés. Volt, ahol egyes nyelveket próbáltak kirekeszteni a közhasználatból - mint Spanyolországban a katalánt 1716-ban dekrétumokkal.

A kezdeti lökést II. József császár német nyelvrendelete (1784) adta. Bár végrehajthatatlannak bizonyult, de hosszabb távon megrendítette a latin nyelvnek a hivatalos használatban elfoglalt helyét. A renitens magyar rendek részéről a válasz országgyűlési törvényhozás volt, amely - igaz, araszoló léptekkel és csak évtizedek múltán, de - sikerhez vezetett; mégpedig egy olyan periódusban, amikor egyéb ügyekben ország és király holtpontra jutottak.

* * *

Vegyük szemügyre közelebbről ezt a folyamatot. 25 éves szünet után 1790-ben újra összeült az országgyűlés, és a következőkről döntött (a teljesebb szöveget lásd az 1. Függelékben - a dőlt betűk a szerzőtől):

- Idegen nyelv (azaz német) nem fog használtatni gymnásiumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv- és írástan számára külön tanár fog beállíttatni ... azok [számára], a kik e nyelvet nem tudják s meg akarják tanulni.

1792-re már valamivel jobban kidomborodik a szándék:

- A magyar nyelv tanítása ez ország határai között ezentúl rendes tantárgy legyen, hogy ily módon bizonyos idő lefolyása alatt lassankint közhivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, a kik ... a hazai nyelv ismeretét... igazolni tudják...

A háborús korszakban azonban lassan haladnak a dolgok. Az 1805-i országgyűlés az első, ahol már komolyabb lépés történik:

- Az ország törvényhatóságainak szabad legyen ... a magyar királyi udvari kancelláriához küldendő fölterjesztéseket hasonlóképen latin s egyszersmind hazai nyelven kiállítaniok.

A folyamat még önkéntes és vontatottan halad, ám 1827-ben egy új korszak kezdődik, melynek jelképe az ország „tudós társasága (amely) fölállítandó a hazai nyelv művelésére” (eredetileg nem a tudományok általánosabb művelésére). 1830-ban a nemzet képviselői már kezdenek kényszerrel alkalmazni vagy legalábbis ezt híresztelik. A Helytartótanács és a Kúria kötelesek használni a magyart, ha alsóbb testületek (azaz a vármegyék) azt kívánják. Sőt:

- a jövőben az ország határain belül közhivatalokra senki se legyen alkalmazható, a ki a magyar nyelvet nem tudja.

1836-ban az országgyűlés rendelkezései nyomán folytatódik a magyar nyelv előtérbe helyezése és kizárólagos voltának megerősítése a központi szervezetekben:

- hogy a Törvények magyar Szerkezete eredeti... legyen ...

Ezen felül elkezdődik a radikális változtatások bevezetése az akkor még komoly társadalmi és politikai szerepet betöltő egyházakban is:

- Azon helyeken, hol a Gyülekezethez magyar nyelven mondatnak szent beszédek, az Anyakönyvek is magyarul írássanak ...

1840-re fokozódik ezen intézkedések kiterjesztése. Egyrészt kirekesztés:

- az országos felírások ... egyedül magyar nyelven terjesztetvén fel - valamint ... ezentúl ... köztörvényhatóságok is legfelsőbb helyre teendő felírásaikat szinte egyedül magyar nyelven szerkesztessék...

Másrészt hitbeli beavatkozás formájában:

- Ezentúl minden vallásbeli különbség nélkül plébánusoknak, egyházi szónokoknak, káplánoknak és segédeknek olyak alkalmaztassanak, kik a magyar nyelvet tudják.

Végül az 1844-ben tartott országgyűlésen „a magyar nyelv és nemzetiségről” alkotott törvénycikk befejezi a folyamatot, a „fedőkő” beépítésével:

-A törvénycikkek valamint már a jelen országgyűlésen is egyedül magyar nyelven alkottatnak

- Országgyűlési nyelv ezentúl kirekesztőleg a magyar leszzen ...

- A királyi Helytartótanács minden nemű tárgyalásaiban ...a magyar nyelvet használja...

-Az ország határain belőli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen.

* * *

Így vált a magyar nyelv államnyelvvé. A többi európai országban gyakorolt hivatalos nyelvekhez képest azonban gyenge volt még és sebezhető. Tudtommal sehol másutt nem történt hasonló részletes, előírással, alkotmányos megoldás. Még a három-négy nyelvű Svájcban sem. Ott az első törvényes említés a használatban lévő nyelvekről az 1848-i alkotmányban található, és annak is majdnem a végén, az egyéb rendelkezések közt (!):

Art. 109: Die drei Hauptsprachen der Schweiz, die deutsche, französische und italienische, sind Nationalsprachen des Bundes. („Svájc három fő nyelve, a német, francia és az olasz, a Szövetség nemzeti nyelvei.” – Semmi több!)

A magyar nyelv javára tehát már nem kellett törvénykezni 1848-ban — de a szabadságharc összeomlásával a nyelv elvesztette újonnan nyert kiváltságait. A Bach-korszakban a Habsburg monarchia néhai magyarországi területein a német uralkodott, ugyanakkor a többi nemzetiség igyekezett megerősíteni anyanyelve státusát. A Kiegyezéshez vezető 60-as évek során a magyar nyelv visszaszerezte tekintélyét, de a többi nyelvről is gondoskodni kellett. Így jött létre az 1868-i 44. törvénycikk „a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában”. Ez tulajdonképpen inkább nyilatkozatba foglalt nyelvi jogszabályok gyűjteménye, mint „nemzetiségi törvény”. Kezdődik egy híres bonyolult bevezetővel, amely hosszú tárgyalások eredménye volt:

- Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja;

- Minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik...

Akkor jogilag csak nyelvi különbségek létezhetnek állampolgárok között; csak nyelvileg szabad különböztetni őket; és csak bizonyos hivatalos ügyek érdekében. Az alapkijelentés aláhúzza a már meglévő helyzetet:

- Magyarország államnyelve a magyar levén, a magyar országgyűlés tanácskozásai s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkottatnak...

- A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek...

De a nemzetiségi nyelvek használatára nézve születtek bőkezű szabályok is, így a törvények:

- más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók

- a jegyzőkönyvek vitethetnek [a magyar mellett] mindazon nyelven is, a melyet a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizottmány tagjainak legalább egy ötödrésze jegyzőkönyvi nyelvül óhajt.

- Törvényhatósági gyűlésekben mindaz, a ki ott szólás jogával bír, akár magyarul szólhat, akár saját anyanyelvén, ha az nem a magyar...

- A törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságaik területén a községekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben a lehetőségig ezek nyelvét használják...

- Az egyházközségek, egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyvek vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nemkülönben

- az országos iskolai törvény korlátai között - iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg.

Ez az intézkedés bárhol a 19. századi Európában a megfelelő garanciákat nyújtotta volna a kisebbségi nyelvek használatára vonatkozóan. Viszont holt betű maradt. Egyrészt elejétől fogva nem elégítette ki a kisebbségek vezetőit: ők etnikai alapon meghatározott különkerületeket követeltek, ahol saját nyelvük lett volna a hivatalos. Másrészt a felelős hatóságok illetve szervek nem tartották be a törvény előírásait. A fennmaradt iratokból kitűnik, hogy az első pár év után alig fordul elő nem magyar hivatalos szöveg vagy fordítás.

Az állam gyakorlatilag cserben hagyta a másajkúakat. A helybeli elit mindenképp kampányolt a magyarság megerősítéséért, félhivatalos propagandamunkát fejtettek ki a magyar nyelv pozíciójának megerősítése érdekében. Példa erre a szlovák művelődési központ, Matica Slovenská, amit tíz éves sikeres tevékenysége után jogi ürügyekkel feloszlattak, viszont a Felső Magyarországi Művelődési Egyesület (FEMKE) működését előnyben részesítették.

Ennek az lett az eredménye (2. Függelék), hogy a magyar népesség száma emelkedni kezdett, a többieké pedig csökkent. 1914-re már - igaz, még kevéssel, de - abszolút többségbe kerültek a magyarok, legalábbis az anyaországban (beleértve Erdélyt, de Horvátország nélkül).

Nem biztos, hogy a jogi kiváltság vagy a hatósági kényszer ebben sokat nyomott a latba. A svábok és mindenek előtt a zsidók voltak azok, akik szívesen és sikeresen asszimilálódtak (ez az úgynevezett *magyarosodás*). Egyéb népcsoportok, különösen a románok, szerbek és szászok szívósan ellenálltak. A diszkriminációs *magyarosítás* inkább ellenállást váltott ki még a szlovákok között is, ahol egyébként nagyon erős volt a beilleszkedési hajlam.

Tehát, mint társadalmi és kulturális jelenség a két- vagy soknyelvűség éppúgy virágzott a 19. századi Magyarországon, mint valaha; esetleg erősebben, mivel növekedett a vándorlás, az érintkezés, meg a művelődés.

Noha a magyar nyelv kedvezményes helyzetben volt, végül csődöt mondott Magyarország úttörő nyelvi politikája. Ez részletesen körülbástyázott alkotmányos jogokat irt elő mind az államnyelv, mind a nemzetiségi nyelvek számára; míg az előbbieket végrehajtották, addig az utóbbiakat megszegték.

1918-ban ez meghozta keserű gyümölcsét.

* * *

Mi történt mindeközben máshol? Tekintsünk a Lajtán-túli helyzetre, ahol szintén hiányzott egy többségi nyelv. A német a közigazgatás nyelve volt, de formailag nem lett „államnyelv” - amire addig nem is volt szükség.

1867-ben a nyelvkérdés a törvényhozás napirendjére került - a különböző nemzetiségek felmerülő igényei és követelései miatt. Az eredmény - ellentétben magyarországi megfelelőjével - híresen szűkszavú lett:

Alle Volksstämme des Staates sind gleichberechtigt und jeder Volkstamm hat ein unverletzliches Recht auf Wahrung und Pflege seiner Nationalität und Sprache. Die Gleichberechtigung aller landesüblichen Sprachen in Schule, Amt und öffentlichem Leben wird vom Staat anerkannt. (Minden országos népcsoport egyenjogú és sérthetetlen joga van nemzetisége és nyelve megőrzéséhez és ápolásához. Az állam elismeri az országosan használt nyelvek egyenjogúságát az iskolában, a hivatalban és a közéletben.)

Ezt a határozatot - bírói döntések és hatósági eljárások segítségével - gyakorlatba is ültették. A „nyelvharc” mégis folytatódott, különösen Csehországban éleződött ki a helyzet, ahol a történelem bizonyos mértékig megismételte önmagát, hiszen három évszázaddal korábban a cseh rendek már meghoztak egy nyelvtörvényt - az elsőt, amiről tudunk a régióban -, de hiába. Amikor 1920-ban az új Csehszlovákiában ismét napirendre került a téma, az 1868-as magyarországi határozatoktól kölcsönöztek néhány alapelvet (pl. egy ötödreszt kitevő kisebbség jogát nyelvük használatára).

* * *

A történelmi Angliában, az anyaországban az angol nyelv már a 14. századig kinőtte a normann-francia hegemoniát (kivéve a francia és latin maradványokat az igazságszolgáltatásban). A kapcsolt részekben azonban már hoztak korai rendeleteket a kelta nyelvek rovására.

Idézem az ide vonatkozó walesi rendeletet, amelyet 1536-ban hirdettek ki. VIII. Henrik központosító és standardizáló kormánya megállapítja a káros hatású eltérést:

- because that the People of the same Dominion [Wales] have and do daily use a speche nothing like, ne [nor] consonant to the natural Mother Tongue [és a velszi csakugyan egy merőben másfajta nyelv!]

és elhatározza a „természetes anyanyelvtől" oly eltérő beszéd és szokások gyökeres kiirtását:

- utterly to extirpe all and singular the sinister usages and customs differing from this Realm...

Pontosabban úgy intézkedik, hogy

- all justices, commissioners, [etc., etc.] shall proclaim and keep the sessions, courts [etc.] in the English tongue

- all oaths ... and affidavits [etc.] to be given and one in the English tongue

- no person or persons that use the Welsh speech or language shall have or enjoy any manner, office, or fees within this realm of England, Wales or other the King's dominion. (Vagyis: minden bíró, ügyvéd stb., minden bírósági eljárásban, hivatalos iratokban csak az angol nyelvet használhatja, a velszi nyelv kizárásával.)

Fentiekhez fűzök három megjegyzést. Először is az ideológiai felhangok ellenére - mint „kiirtani a gonosz szokásokat" - ez kizárólag közigazgatási intézkedés volt. Másodszor: a határozat igen népszerű volt a maga idejében, különösen a helybeli uralkodó osztály körében, azaz a walesi dzsentri és az újjászületett anglikán egyház szolgái számára. A harmadik: ezt ellensúlyozták azzal, hogy a század folyamán a Bibliát és a szertartáskönyvet (prayer book) lefordították a velszi nyelvre.

Így másképpen fejlődött a nyelvi helyzet Walesben, mint Írországban vagy Skóciában. Írországban állami és egyházi diszkrimináció folyt a katolikus és gall-ajkú lakosok ellen, akik a sok protestáns gyarmatosító bevándorló ellenére még mindig többségben voltak. De a római egyház, nemzetközi latin hagyományaihoz híven, alig védte a nyelvet, amelynek újabb irodalma, státusza is alig volt. Így ez már a 19. század közepére gyenge lábakon állt, amikor borzasztó éhínség csapott le az országra és milliókat kényszerített kivándorlásra.

Skócia inkább (igaz, tájszólásos) angol nyelvű vidék volt; az ottani gall terület már a korai újkorban a Highlands-re korlátozódott. Leginkább az anglikán egyház harcolt az ősi nyelv ellen. És a politika sem segített: a Jakobiták (azaz a volt királyi család-, a Stewart-pártiak) üldözése a gall elemet is gyengítette. A 19. század közepére a lakosság alig tíz százaléka beszélt még gallul.

Annak ellenére, hogy Walesnek sokkal szorosabb volt a kapcsolata Angliával (ez felért egy politikai és közigazgatási bekebelezéssel), jóval erősebb maradt az ősi nyelv státusza. 1800 körül a lakosságnak még mindig körülbelül 90 százaléka volt velszi ajkú. Ennek okai közé sorolhatjuk a régi és folyamatos irodalmi tradíciót, a viszonylag magas írásbeliséget és a helyi könyvkiadást.

Amikor a 18. század közepe után az anglikánok elfordultak a velszi nyelvtől, az új nonkonformista felekezetek (pl. metodisták) felkarolták azt prédikációk, folyóiratok, irodalmi versenyek (Eisteddfodaú) formájában. Még többkötetes enciklopédia is megjelent - az első magyar megfelelője előtt.

Ez mind újabb nyelvszabályozás nélkül zajlott le. De a brit birodalom kiépítésével, az iparosítás és jólét elterjedésével, a be- és kivándorlással rohamosan megnőtt a társadalmi és kulturális nyomás a régi nyelvre: azaz felgyorsult az angolosodás. A velszi nyelvet beszélték a templomban, esetleg otthon, az angolt a munkahelyen, hivatalokban, kereskedelemben, politikában, tudományban.

Egyfajta lenézést vehetünk észre a kelta világ iránt, legfeljebb romantikus lelkesedés létezett a korai bárdokért. Ugyanakkor a velsziek maguk vonzódtak az angol értékekhez, így a 19. századi walesi közoktatásban alig volt nyoma a honi nyelvnek, még a felsőfokú oktatás beindítása után sem. Például John Morris Jones (1864-1929), a nyelvőr, irodalmi újító, a velszi nyelv első tanszékvezetője is mindig angolul adott elő.

Míg Magyarországon a szlovák nyelv nagyjából megtartotta pozícióját - az alkotmányos előírás, a jogi korlátozások és a FEMKE dacára - , a velszi ajkúak százalékos aránya rohamosan csökkent: 1900-ra 50% volt, 1930-ban 37%, 1970-ben 22%. Manapság 20% körül mozog - éppen az a bizonyos egyötöd, amely a dualista Magyarországon és a háborúk közti Csehszlovákiában formailag szükséges volt ahhoz, hogy hivatalos legyen egy kisebbségi nyelv. Végül a velszi nyelv is kapott jogi védelmet: az 1993-as törvény szerint paritást a közéletben (és jelképesen eltörölték a 1536. évi rendeletet!) - amit megerősítettek 2011-ben.

A történelmi Angliában 2013-ra sok helyen él a két- vagy többnyelvűség.

A walesi erőfeszítések mellett a gall és a skót angolság is szerepel az ottani önállósági mozgalom pajzsán; törekednek a már kihalt comwalli és manxi (Man szigeten levő) nyelv életre keltésére is. A független Írországban az első nyelv hivatalosan a gall, még ha sokkal kevesebben beszélik is folyékonyan, mint az angolul beszélő többség. Nagy számú idegen ajkú közösségek vándoroltak be a mai Nagy-Britanniába, nemcsak indiai és más ázsiai nyelvűek, de például félmillió lengyel anyanyelvű is. Közben a mai Magyarországon a hagyományos többnyelvűség majdnem megszűnt.

Száz évvel ezelőtt fordított volt a helyzet. Míg az Egyesült Királyságban az angol nyelv egyeduralma elérte tetőpontját, Magyarországon a többnyelvűség problémái egyre inkább elmérgesítették a közéletet. A különbség persze mindenekelőtt az alapkörülményekben rejlett: a magyart csak a lakosság fele bírta, és a kívülállók nem azonosították

azt világraszóló kulturális, gazdasági és politikai teljesítményekkel. Ismét státuszkérdésről volt szó: más országokban is a társadalmilag és hatóságilag uralkodó nyelv győzött a tájszólásokkal és egyéb ősi nyelvjárással szemben - például a francia langue d'oïl a provanszállal, vagy a Hochdeutsch a Plattdeutsch-csal szemben.

A magyar, mint államnyelv térhódításával két nyelvészeti jelenséget vehetünk észre: egyrészt nagyobb, zárt egynyelvű magyar közösségek, másrészt nagyobb két- és többbajkú csoportok kialakulását. Ezek elsajátították a magyart anélkül, hogy föladták volna anyanyelvüket. A 19. századi nyelvtörvényhozás talán szükséges volt, hogy a magyar nyelv fölényre tehesse szert az országban; ám radikális változásokat hozott.

Szigorúan szabályozta azt, ami korábban teret hagyott az engedékenyebb gyakorlatnak, s ez komoly elégedetlenséget váltott ki a kisebbségek körében.

A magyarosítás politikája végül csődöt mondott.

1. Függelék

Kivonatok a Magyar törvénytárból és egyéb szemelvények (a dőlt betűk a legfontosabb passzusokra utalnak)

1790/91. évi XVI. törvénycikk

hogy a nyilvános ügyek Intézésére Idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék

Ő szent felsége biztosítja a karokat és rendeket, hogy bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv nem fog használtatni; hogy pedig a magyar hazai nyelv jobban terjedjen és csinosodjék, a gyninásiumokon, akadémiákon és a magyar egyetemen a magyar nyelv- és írástan számára külön tanár fog beállittatni, hogy azok, a kik e nyelvet nem tudják s meg akarják tanulni, vagy a kik azt már tudják, magukat tökéletesíteni kívánják benne, alkalmat nyerjenek bármelyik irányban kivánságuk teljesedésére; a kormányszéki ügyek pedig most még latin nyelven lesznek tárgyalandók.

1792. évi VII. törvénycikk

a magyar nyelv tanításáról és használatáról

Az 1791:16. törvénycikkely céljának gyorsabb elérése végett, Ő királyi felsége helyeslésével határozzák a karok és rendek, hogy a magyar nyelv tanítása ez ország határai között ezentúl rendes tantárgy legyen, hogy ily módon bizonyos idő lefolyása alatt lassankint közhivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, a kik egyéb, rendesen elvégzett tanulmányaik mellett a hazai nyelv ismeretét is a tanárok bizonyítványával igazolni tudják...

1805. évi IV. törvénycikk

a magyar nyelv használatáról

A hazai nyelv teljesebb kiművelésének előmozdítására, mely az 1792. évi VII. törvénycikk által is elrendeltetett, Ő királyi felsége jóváhagyásával határozták a karok és rendek:

1. § Hogy már ezen országgyűlésén az Ő szent felsége elé küldendő fölterjesztések, a szavak netalán előforduló kétértelműségének kikerülése végett is, hasáboson latin és magyar nyelven szerkesztessenek.
2. § Továbbá az ország törvényhatóságainak szabad legyen szintén a magyar királyi udvari kancelláriához küldendő fölterjesztéseket hasonlóképen latin s egyszersmind hazai nyelven kiállítaniok.
3. § Szabadságukban maradjon azon törvényhatóságoknak, melyek azt tenni kívánják, a magyar királyi helytartó-tanácschal való levelezéseiket hazai magyar nyelven ími, s a törvényszékeken s perekben is a magyar nyelvet használniok...

1827. évi XI. törvénycikk

a hazai nyelv művelésére föllállítandó tudós társaságról

vagy magyar akadémiáról

A karok és rendek gondoskodása a hazai nyelvnek nem csak terjesztésére, hanem a tudományok és művészetek minden nemében leendő kiművelésére is irányulván, Ő szent felségének jóváhagyásával határozatlik:

1. § Hogy a magyar tudós társaság vagy akadémia, az önkéntes és szabad adományok útján létesítendő alapból, Pest szabad királyi városban, mint állandó székhelyén, a lehető legrövidebb idő alatt minél előbb fölállíttassék...

*1830. évi VIII. törvénycikk
a nemzeti nyelv használatáról*

1. § Hogy a kir. helytartó-tanács azon törvényhatóságoknak, melyek magyar fölterjesztéseket küldenek, a jelen czikkely kihirdetésétől fogva nemcsak ugyanazon nyelven válaszoljon, hanem ezekhez többi intézvényeit is, a körlevelek kivételével, magyar nyelven adja ki és küldje el.

2. § Hogy a királyi Curia a hozzá magyar nyelven föllebbezett perekben szintén ugyanezen nyelven határozzon, és az ilyen pereket magyar kivonat mellett adassa elő.

4. § Hogy mostantól kezdve jövendőben az ország határain belül közhivatalokra senki se legyen alkalmazható, a ki a magyar nyelvet nem tudja, nem értvén ide a tényleg működő egyéneket.

*1836. évi III. törvénycikk
a magyar nyelvről*

1. ... hogy a Törvények magyar Szerkezet eredeti, és a két Szerkezet között támadható kétséges értelem eseteiben elhatározó legyen.

Egyébiránt a nemzeti nyelv előhaladási gyarapodásának eszközlésére meghatároztatik: hogy

2. § A jelen Törvény kihirdetésétől a perlekedők a királyi ítélő Tábla előtt pereiket magyar nyelven kezdhetik, folytathatják, - a Királyi Udvari Fő-Törvényszék pedig azokban ítéletet ugyan magyar nyelven hozzon.

3. § Minden hiteles kiadásoknak szokott bévezetése és befejezése hazai nyelven készíttethetik.

4. § Azon helyeken, hol a Gyülekezethez magyar nyelven mondatnak szent beszédek, az Anyakönyvek is magyarul írassanak...

1840. évi VI. törvénycikk

a magyar nyelvről

1. § [Ő Felsége] kegyelmes megegyezésével az országos felírások Ő eleibe már e jelen országgyűlésből egyedül magyar nyelven terjesztvén fel - valamint azt:

úgy

2. § ... ezentúl az Ország határaibani köztörvényhatóságok is legfelsőbb helyre teendő felírásaikat szinte egyedül magyar nyelven szerkesztessék...

3. § A királyi helytartó-tanács nem csak intéző, hanem körleveleit is az országbeli minden törvényhatóságokhoz magyar nyelven bocsássa el.

4. § Az egyházi törvényhatóságok a világ törvényhatóságokkal, s ezek egymással, az Ország határain belől levelezést egyedül magyar nyelven folytatni tartoznak.

5. § A magyar királyi udvari kamara a hozzá magyar nyelven író törvényhatóságokkal ugyanazon nyelven levelezzen.

7. § Olly helyeken is, hol a gyülekezethez szent beszédek magyar nyelven nem tartatnak, a jelen országgyűlésnek berekesztésétől számítandó három évek múlva az anya-könyvek magyar nyelven írassanak.

8. § Ezentúl minden vallásbeli különbség nélkül plébánusoknak, egyházi szónokoknak, káplánoknak és segédeknek ollyak alkalmaztassanak, kik a magyar nyelvet tudják.

1844. évi II. törvénycikk

a magyar nyelv és nemzetiségről

1. § Az országgyűléshez bocsátandó minden kegyelmes királyi Leiratok, Előadások, Válaszok, és Intézkedések ezentúl egyedül magyar nyelven adassanak ki.

2. § A törvénycikkek valamint már a jelen országgyűlésen is egyedül magyar nyelven alkottattak és erősítették meg: úgy ezentúl is mind alkottatni, mind királyi kegyelmes jóváhagyással megerősíttetni egyedül magyar nyelven fognak.

3. § Országgyűlési nyelv ezentúl kirekesztőleg a magyar lesz ...

4. § A magyar udvari Cancellaria útján az ország határain belől bocsátandó minden iratokban ... szinte a magyar nyelv használtassák.

5. § A királyi Helytartótanács minden nemű tárgyalásaiban ... a magyar nyelvet használja...

6. § A királyi udvari főtörvényszék nyelve az ország határain belől indított minden perekre nézve, valamint az ország határain belől minden ítélőszékek - következésképp a szentszékeknek nyelvök is, a magyar lesz; s azon ítélőszékeknek hivatalos minden egyéb dolgaik is magyar nyelven folytatandók.

9. § ...az ország határain belől iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen.

1868. évi XLIV. törvénycikk

a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában

Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja; minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszi, a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat

illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni:

1. § A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar levén, a magyar országgyűlés tanácskozásai s ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók, az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában ezentúl is a magyar.

2. § A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek; de vitethetnek e mellett mindazon nyelven is, a melyet a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizottmány tanainak legalább egy ötödrésze jegyzőkönyvi nyelvül óhajt.

3. § Törvényhatósági gyűlésekben mindaz, a ki ott szólás jogával bír, akár magyarul szólhat, akár saját anyanyelvén, ha az nem a magyar.

5. § A belső ügyvitel terén a törvényhatósági tisztviselők az állam hivatalos nyelvét használják; de a mennyiben az egyik vagy másik törvényhatóságra, vagy tisztviselőre nézve gyakorlati nehézséggel járna: az illető tisztviselők kivételesen törvényhatóságaik jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikét is használhatják....

6. § törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságaik területén a községekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben a lehetőségig ezek nyelvét használják.

7. § Az ország minden lakosa azon esetben, a melyekben ügyvéd közbejötté nélkül akár felperesi, akár alperesi, akár folyamodó minőségben, személyesen, vagy megbízott által veszi és veheti igénybe a törvény oltalmát, és a bíró segélyét:

a) saját községi bírósága előtt anyanyelvét;

b) más községi bírósága előtt saját község ügykezelési, vagy jegyzőkönyvi nyelvét;

c) saját járási bírósága előtt saját községének ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét;

d) más bíróságok előtt, akár legyenek azok saját törvényhatóságának, akár pedig más törvényhatóságnak bíróságai, azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét használhatja, a melyhez az illető bíróság tartozik.

13. § Az államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar.

14. § Az egyházközségek, egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül anyakönyvek vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nemkülönb - az országos iskolai törvény korlátai között - iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják meg.

17.§ Az állam s illetőleg a kormány által már állított, vagy a szükséghez képest állítandó tanintézetekben a tanítási nyelvnek meghatározása, a mennyiben erről törvény nem rendelkezik, a közoktatási minister teendőihez tartozik. De a közoktatás sikere, a közművelődés és közjó-lét szempontjából az államnak is legfőbb célja lévén, köteles ez az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidékek közelében anyanyelvökön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.

20.§ A községi gyűlések maguk választják jegyzőkönyvök s ügyvitelők nyelvét. A jegyzőkönyv egyszersmind azon nyelven is viendő, a melyen vitelét a szavazatképes tagoknak egy ötöde szükségesnek látja.

23.§ Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be.

24.§ Községi s egyházi gyűlésekben a szolás jogával bírók szabadon használhatják anyanyelvöket.

26.§ Valamint eddig is jogában állott bármely nemzetiségű egyes honpolgámak épen úgy, mint a községeknek, egyházaknak, egyház-községeknek: úgy ezentúl is jogában áll saját erejökkel, vagy társulás útján alsó, közép és felső tanodákat felállítani. ... A magán intézetek és egyletek nyelvét az alapítók határozzák meg.

27.§ A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván irányadóul; valakinek nemzetisége ezután sem tekinthető az országban létező bármely hivatalra, vagy méltóságra való emelkedés akadályául. ... A különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak.

2. Függelék

Magyarország népessége (ezer lélekben)

	1842		1900	
	becslés, plébániák nyelve szerint ezer lélek	%	népszámlálás, any- anyelv szerint ezer lélek	%
<i>magyarok</i>	4,800	37	8,700	45
<i>románok</i> ("oláhok")	2,200	17	2,800	15
<i>szlovákok</i> ('tótok')	1,700	13	2,000	10
<i>németek</i> (szászok, svábok)	1,300	10	2,100	11
<i>horvátok</i> (illyrek)	együtt 2,100	17	1,800	9
<i>szerbek</i> (rácok)			1,100	6
<i>ukránok</i> (oroszok, ruszinok)	450	4	400	2
<i>zsidók</i>	250	2	a fentibe beszámítva	
összesen	12,900		19,100	

Jegyzetek

1. Forrásaimat itt nem részletezem, többségük megtalálható két angol nyelvű cikkemben; *The Politics of Language and the Languages of Politics: Latin and the Vernaculars in Eighteenth-Century Hungary*, in *Cultures of Power in Europe during the Long Eighteenth Century*, szerk. H. M. Scott and B. Simms (Cambridge, 2007), 200-24 p.; és *Official Languages: A Brief Prehistory*, in *Language and History, Linguistics and Historiography: Interdisciplinary Approaches*, szerk. N. Langer et al. (Bem, 2011), 129-45 p.

2. R. J. W. Evans: *The Politics of Language in Europe, c. 1525-1697*, *Przeeglqd Historyczny*, XCVII (2006), 455-76 p.;

hasonlóan: *Language and Politics: Bohemia in International Context, 1409-1627*, in *Confession and Nation in the Era of Reformation*, szerk. E. Dolezalová and J. Pánek (Prague, 2011), 155-82 p.

3. *Y Gwyddoniadur Cymreig. Encyclopaedia Cambrensis* (10. köt., Dinbych/Denbigh, 1854-79).

* *Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Akadémiai Napjain az elzászi Liebfrauenbergben 2013. május 7-én elhangzott előadás szerkesztett szövege.*